

**ДІЯЛЬНІСТЬ “ПРОСВІТИ” З РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ
НА ЗАКАРПАТТІ У 1920-1939 РР.**

УДК 94:17(477)“1920-1939”

Галина Білавич, кандидат педагогічних наук, доцент
*Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ*

**ДІЯЛЬНІСТЬ “ПРОСВІТИ” З РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
УКРАЇНЦІВ НА ЗАКАРПАТТІ У 1920-1939 РР.**

У статті проаналізовано працю “Просвіти” у 20–30-х роках ХХ ст. щодо підвищення господарської культури українського населення Закарпаття шляхом видавничої діяльності, широкого просвітництва, теоретичних розробок учителів-новаторів.

Ключові слова: Закарпаття, “Просвіта”, господарська культура, видавнича діяльність, учителів-новатори.

Літ. 17.

Галина Билавич, кандидат педагогических наук, доцент
*Прикарпатского национального университета имени Василия Стефаника,
г. Ивано-Франковск*

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ “ПРОСВИТЫ” ПО РАЗВИТИЮ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ
УКРАИНЦЕВ НА ЗАКАРПАТЬЕ В 1920 – 1939 ГГ.**

В статье проанализирована деятельность “Просвита” в 20 – 30-х годах ХХ ст. по повышению хозяйственной культуры украинского населения Закарпатья путем издательской деятельности, широкого просвещения, теоретических разработок учителей-новаторов.

Ключевые слова: Закарпатье, “Просвита”, хозяйственная культура, издательская деятельность, учителя-новаторы.

Galyna Bilavych, Ph.D. (Pedagogic) Docent
*Precarpathian National University by V. Stefanyk,
Ivano-Frankivsk*

**ACTIVITIES “PROSVITA” FOR ECONOMIC EDUCATION IN UKRAINIAN
ZACARPATHTIA IN 1920 – 1939 PP.**

The article analyzes the work of “Prosvita” in the 20 – 30th years of the twentieth century to improve the economic culture of the Ukrainian population of Zacarpattia by publishing, broad education, theoretical developments teachers-innovators.

Keywords: Zacarpattia, education, economic culture, publishing, teachers-innovators.

Постановка проблеми. Актуальність зазначеної у назві проблеми зумовлюється підвищенням ролі громадських організацій у розбудові громадянського суспільства в Україні; зростанням інтересу до фінансово-економічних знань як фактора підвищення добробуту держави й окремої людини; посиленням уваги учених-педагогів до вивчення проблем, пов'язаних з удосконаленням господарського виховання тощо. За десятиліття панування радянського режиму були деформовані розуміння сутності і значення господарської культури в суспільній свідомості та в усіх ланках освітньо-виховного процесу зокрема. Між тим, відновлення справжніх загальнолюдських і національних цінностей, з одного боку, та формування нових ринкових відносин, з іншого, сприяють поверненню їй первісного розуміння як цілісної системи людських знань і умінь, що

органічно поєднує інтелектуальні, морально-вольові, трудові, фізичні, естетичні та інші якості. Це спонукає до всебічного творчого осмислення національного досвіду виховання господарської культури, що має глибокі традиції в українській етнопедагогіці, а на різних етапах історичного розвитку вдосконалювалося різними суспільними інституціями.

Аналіз останніх досліджень. Нагромаджено значний пласт наукової літератури про суспільно-політичну, культурно-освітню та педагогічну діяльність українських громадських інституцій, зокрема в такому ракурсі вивчалась і діяльність “Просвіти” на Закарпатті (М. Кухта, Н. Опанасенко, П. Федака, О. Яцина та ін.). Однак роль товариства у підвищенні господарської культури українців краю ще не була предметом спеціального дослідження.

У статті ставимо **за мету** здійснити аналіз та

узагальнити досвід діяльності товариства “Просвіта” з підвищення господарської культури на Закарпатті у 1920 – 1939 рр.

Виклад основного матеріалу. З розпадом Австро-Угорської імперії Закарпаття (офіційна назва “Підкарпатська Русь”) 1919 р. опинилося у складі Чехословаччини, що сприяло поживленню національно-культурного та громадсько-політичного життя українців краю. Так, під впливом Галичини зусиллями місцевої інтелігенції у квітні-травні 1920 р. постало товариство “Просвіта”, яке, згідно зі статутом, “мало на меті” культурне й економічне піднесення народу шляхом видання і поширення книжок популярно-просвітнього і господарського змісту та розвиток інших форм і напрямів суспільного життя, зокрема заснування кооперативів, відкриття господарських та ремісничих шкіл і курсів тощо [15, 1]. Відповідно до другої редакції статуту 1931 р. “Просвіта” розширювала форми і засоби діяльності у цьому напрямі: “Давання ініціативи до закладання кооперативів, а саме: а) кредитових; б) молочарських, виробу вин овочевих, грознових, виробів паленчарського, цукрового, пивоварського, млинарського, ткацького і всякого іншого промислу і ремесла... в) господарсько-торговельних, як закупна господарських машин і знарядів, добір насіння, штучних гноїв, худоби, средств щоденної потреби; г) удержування заїздних домів і гостинець; ґ) продажа господарських плодів...; д) закладання спілок взаїмної помочі...” тощо [14, 1]. Таким чином, порівняно з Галичиною, де ці функції виконували численні спеціалізовані громадські, господарські та кооперативні організації, на Закарпатті, за умов їх нерозвинутості, “Просвіта” виступає універсальною інституцією з розв’язання широкого кола культурних й економічних проблем.

На їх реалізацію спрямовувалася діяльність створеної при Головному відділі “Просвіти” спеціальної господарської комісії, що мала утримувати “мандрованого учителя” та організувати курси і здійснювати видання літератури відповідної тематики.

Завдяки напруженим зусиллям розбудовується організаційна структура товариства: за 1928–1937 рр. чисельність філій зростає з п’яти до 14, читальень – з 27 до 234, а членів у них – із 734 до 16500 осіб [12, 419]. Вони стали підґрунтям і засобом реалізації стратегічних завдань “Просвіти”, які один з чільних діячів українського національного руху Закарпаття А. Волошин окреслив таким чином: “двигнути культуру, вирвати народ із господарського занепаду і тим самим піднести і національну гордість і свідомість” народу. За його

словами, “Просвіта” “в перших роках по перевероті, коли іншого подібного товариства не було”, виконувала “90 % позашкільної освітньої праці та спричинилася в дуже великій мірі... до усунення чужого духа та піднесення морального, культурного і господарського рівня нашого народу” [6, 94, 145].

Як і в Галичині, одним з головних напрямів і засобів піднесення господарської культури стала видавнича діяльність “Просвіти”. Цій проблемі була присвячена приблизно кожна п’ята зі 150 книжок, випущених товариством на 1935 р. загальним накладом у 45 тис. примірників [6, 145]. З-поміж них найбільшою популярністю серед селянства користувалися такі універсальні за характером видання, як “Господарський Народний Календар “Просвіти” на рік 1924”, “Короткий Порадник в господарстві”, підготовлений Т. Павличенком (Ужгород, 1925 р.) та ін. Вони містили конкретні викладені у стислій зрозумілій формі вказівки щодо ведення “різних видів господарки” за окремих періодів, тож стали свого роду “настільними книгами” у сотнях сільських помешканнях.

Більш поглиблений профільний характер мали видання про розвиток окремих напрямів агрокультурних знань. Як приклад відзначимо книги одного з фундаторів просвітнянського руху та знаного організатора економічних організацій на Закарпатті Миколи Твордила “Чим і як гноїти” (1921 р.), “Шкідливі і корисні звірята у господарстві” (1923 р.; у двох книгах), які в доступній формі розкривають передові новітні технології землекористування, розведення та вирощування свійських тварин тощо. Подібний зміст і характер мали видані коштом “Просвіти” книги і брошури О. Ільницького, Ю. Лугового, а також А. Маркуша про розвиток садівництва (1928 р.) та ін. Прикметно, що всі ці видання з’явилися у 1920-х рр., позаяк за наступного десятиріччя господарсько-економічний напрям видавничої діяльності товариства втратив пріоритетне значення, поступившись суспільно-політичній та художній літературі [5, 573 – 575].

Виокремлюємо унікальну у своєму роді книгу М. Твордила “Чого нам вчитися від данських селян” (1921 р.), де на основі порівняння умов господарювання між ними та галицькими хліборобами популяризується закордонні досвід і технології ведення сільськогосподарських робіт відповідно до можливостей їхнього використання на західноукраїнських землях.

У виданні літератури господарської тематики “Просвіта” тісно співпрацювала з іншими національними економічними інституціями,

зокрема пасічним товариством “Рій” в Ужгороді, що зумовило появу значної кількості змістовних видань з бджолярства, якими не могла похизуватися навіть Галичина. З-поміж них відзначимо книги П. Кукуруза “Приятель Пчоляра” (1924 р.), “Короткий підручник Пчолярства” (1925), а також інші підготовлені у співавторстві поради з цієї проблеми, що призначалися не лише для початківців-аматорів, а й для досвідчених пасічників.

У другій половині 1920-х рр. у Головному відділі “Просвіти” дискутувалися питання щодо видання “Просвітою” спеціалізованого господарського часопису. Однак одержати стабільні державні субсидії на цю ціль не вдалося, тож цей проект залишився нереалізованим. Цю прогалину певною мірою компенсували річні календарі “Просвіти”, що виходили великими накладами та мали окрему рубрику “Господарство”, де вміщувалися різноманітні матеріали, що сприяли підвищенню агрокультурних знань. Значним і до певної міри небуденним явищем у розвитку україномовного видавництва Закарпаття стало видання у 1933 – 1938 рр. Мукачівською філією “Просвіти” загальноосвітнього і господарського місячника “Світло” за редакції Л. Романюка і В. Куриленка. Його зміст виразно наслідував господарські часописи Галичини та охоплював широкий спектр проблем, що стосувалися ведення сільського і домашнього господарства, промислів, організації різних видів комерційних підприємств. Часопис широко популяризував закордонний досвід з використання ефективних форм і методів розвитку агрокультури.

Розвиток видавничої справи стримував брак коштів, тому Головний відділ “Просвіти” періодично звертався за допомогою до Шкільного відділу в Ужгороді з проханням “виділити субвенції” на випуск літератури для селянства, яке потребувало фахової допомоги у веденні господарства. Зокрема, у квітні 1921 р. його очільники двічі апелювали до влади про допомогу коштами на продукування конче потрібних книжок з ветеринарії, поради із закладання стаєнь та ін. Їхні прохання частково задовольнили [8].

До розробки науково-теоретичних засад трудового навчання і виховання шкільної молоді як невід’ємного складника розвитку господарської культури долучилися педагоги-теоретики та учителі-практики Закарпаття. Будучи активними діячами “Просвіти”, вони прагнули реалізувати свої ідеї за допомогою товариства як найвпливовішої національної інституції краю. Червоною ниткою через наукові пошукування педагогів-новаторів Ф. Агія [1 – 2], А. Аліськевича

[3], М. Божука [4], А. Волошина [7] та інших проходить постулат щодо необхідності поєднання завдань національного виховання з практичними формами роботи в навчальних закладах краю. Виходячи з досвіду європейських країн, вони розглядали національне виховання як необхідну передумову відродження українського народу. Національне виховання мало формувати у кожної людини усвідомлення того, що праця над самовдосконаленням є запорукою поліпшення народного добробуту, а становлення гармонійної особистості можливе лише за умов її включення у різні види суспільної діяльності, передусім у реальний виробничий процес. Зважаючи на такі засади, учителі-просвітяни розробляли проблематику вдосконалення трудового навчання і виховання учнівської молоді. Так, Ф. Агія стверджував, що зміст навчального предмета “хлоп’ячі ручні роботи” – “дуже широкий”, бо охоплює всю роботу, що зустрічається в житті чоловіка – столярство, бондарство, ковальство, теслярство, різьбярство, гончарство, малярство, шевство, кравецтво та інші види ремесел. За його думкою воно має становити основу т. зв. творчої школи, оскільки найкраще розвиває природні здібності школярів, створює ґрунт для їх професійної підготовки. Завдяки трудовому навчанню вони “пізнають не лише цінну працю для власного життя, а й для суспільного добробуту”. Виконання “ручної праці”, на думку Ф. Агія, становить “найкращий метод виховання” [1, 140; 2, 139 – 140].

Цікавими й такими, що до сьогодні не втратили актуальності, є думки Ф. Агія про необхідність виконання колективних робіт як ефективної форми трудового виховання та про доцільність спрямування продуктивної праці учнів на виготовлення наочності для інших навчальних дисциплін – географії, історії, літератури тощо. Власноруч створені вироби, особливо якщо вони прикрашають шкільні приміщення, формують почуття колективізму, взаємодопоміжки, приносять моральне самозадоволення та надихають на подальшу сумлінну працю, стимулюють особистість до самовдосконалення. Педагог-новатор постійно наголошував, що саме “ручні роботи” найкраще сприяють виявленню і розкриттю творчих здібностей дитини, тому “Просвіта” та інші громадські організації повинні всіляко сприяти заснуванню фахових шкіл, де вона змогла б повністю розкрити свої вроджені нахили [2].

Учитель-просвітянин О. Полянський до вивчення проблеми трудового навчання і виховання учнівської молоді підходив з позицій

єдності теорії і практики та необхідності активного творчого використання європейського педагогічного досвіду у шкільних закладах Підкарпатської Русі. Розглядаючи трудове виховання як стрижень усебічного формування особистості, він наголошував, що воно повинно мати “конкретний практичний зміст”, який забезпечує одержання навичок і виробничого досвіду, необхідних у самостійному дорослому житті та формуванні працьовитості й свідомого відповідального ставлення до своїх обов’язків. Педагог обґрунтував потребу проведення окремих (“роздільних”) уроків трудового навчання, які мають відбуватися в умовах максимально наближених до реального життя та під керівництвом досвідченого учителя-фахівця. Таким чином, дівчат слід “поставити до кухні”, де б вони опановували “домашню науку варіння, печення, консервування”, а хлопці мали б набувати навичок “чоловічої роботи” у спеціальних майстернях [13].

Погляди Ф. Агнія, А. Аліськевича, О. Полянського та інших учителів-просвітян на зміст, методи, форми організації трудового навчання і суспільно корисної праці, з одного боку, були співзвучні й доповнювали, розвивали програмні засади діяльності “Просвіти” з піднесення господарської культури на Підкарпатській Русі. Вони апробувалися на улаштовуваних товариством господарських і кооперативних курсах та при реалізації інших форм масової просвітницької роботи. З іншого боку, трудове навчання розглядалося як невід’ємний складник національного виховання та один зі стрижневих чинників реформування освітньої системи краю на засадах національної школи, яке б забезпечувало зв’язок навчання із життям, зокрема наближало зміст навчання до умов і потреб самостійного життя учнівської молоді.

У науково-довідниковому виданні О. Яцини показано широку суспільну діяльність учителів-просвітян, що виступали ініціаторами й організаторами національно-культурного та господарсько-кооперативного руху українців Закарпаття. Одним з таким типових прикладів слугує діяльність Івана Григи, який разом з товаришами 1920 р. заснував читальню “Просвіта” у селі Великі Ворота, а згодом виступив співзасновником кооперативної установи “Потребительське дружество” та “Комітету опіки над сиротами” [23, 10].

Важливе місце в діяльності “Просвіти” посідало влаштування господарських і кооперативних курсів, що давали основи фахових знань, умінь, навичок із заснування економічних

підприємств та ведення домашнього господарства. Їх зазвичай організовували окремі філії з урахуванням місцевих потреб й умов розвитку комерційної діяльності. У процесі формування “нової генерації” фахівців із сільського господарства і кооперації мала органічно поєднуватися національна ідея із завданнями соціально-економічного і культурного розвитку краю. Вона мала реалізовуватися на засадах тісної співпраці викладачів та слухачів курсів, дотримання диференційованого підходу до організації таких заходів тощо. Такі засади випливають з віднайдених в архівних фондах програм з їхнього улаштування [10]. Кооперативні та господарські курси зазвичай проводилися окремо для сільської інтелігенції (фактично учительства) та селянства. Перші акцентували на наданні теоретичних знань, передбачали “виклади” (лекції) з політекономії, теорії та історії кооперації, кооперативного права, основ організації споживчих спілок та інших предметів в обсязі 50 – 60 годин. Платня за участь у курсах для селян в особі здібної молоді була меншою. Вони надавали практичні знання для роботи в кооперативних підприємствах та для участі в них у якості членів управ чи наглядових рад. Для цього, за думкою організаторів, “вистачало одержати популярні відомості про кооперацію та її розвій на Підкарпатській Русі”, основи знань з діловодства і ведення бухгалтерії та з інших дисциплін у загальному обсязі 40 – 45 год. Учасників курсів забезпечували конспектами “викладів” з усіх предметів та іншою фаховою літературою, яку могли використовувати і в подальшій практичній роботі. Це сприяло формуванню пізнавального інтересу, посилювало навчальну мотивацію, сприяло закріпленню знань, умінь і навичок у майбутніх кооперативних діячів.

Головна управа Ужгородської “Просвіти” улаштовувала методичні і фахові курси з “ручних робіт” та природознавства для вчителів горожанських (державних) і господарських шкіл та виховательок дитячих садків. Прикметно, що ухил на таких заходах робився на поліпшення володіння “живою народною мовою” як ефективним засобом налагодження діалогу між вихователем, учителем та дитиною, підлітком. Набутий досвід доводив, що останні краще розуміли і засвоювали знання та практичні навички з “ручних робіт”, бо таким чином безпосередньо пов’язували їх зі своїми соціальним і природним середовищами, передусім родиною. Лише за 1922 – 1923 рр. чисельність таких курсів зросла з 12 до 22, а слухачів у них – із 400 до 660 [16, 33].

Головний відділ Ужгородської “Просвіти” за

допомогою державних органів активно реалізував практику галицьких товариств “Просвіта” і “Сільський господар” з використання такої ефективної форми масової господарсько-просвітницької роботи, як “мандровні учителі”. Її суть полягала в тому, що кращі фахівці з галузі господарства виїжджали переважно до сільської місцевості для проведення лекцій та курсів, намагаючись охопити якнайширшу аудиторію та ефективно використовували технічні засоби навчання. На проведення такої роботи Шкільний відділ виділяв спеціальні субсидії.

У 1920-х рр. функції “мандрованого учителя” Головного відділу Ужгородської “Просвіти” виконував фаховий інженер Євген Брилинський. Лише у січні-лютому 1925 р., як випливає з його звітів, він виступив з лекціями на господарську тематику у 23 сільських громадах, на кожній з них були присутні від 80 до 620 слухачів. Окрім того, були проведені три господарсько-ветеринарні курси та організовано кілька читалень товариства [9]. Зазвичай така робота проводилася в зимовий, меншою мірою у весняно-осінній період. Вона вимагала високого рівня фахової підготовки самого “мандрованого учителя”, який, окрім ораторських здібностей, повинен був добре знати особливості громадського життя та запити й інтереси сільського люду. Прикметно також, що, крім інформативної (реферативної) частини, такі заходи супроводжувалися обговоренням актуальних проблем господарського життя, коли лектор був змушений відповідати на численні запитання аудиторії.

Висновки. За складних суспільно-політичних умов міжвоєнного періоду ХХ ст. товариство “Просвіта” розгорнуло різнобічну діяльність з піднесення господарської культури українців Закарпаття. Видана ним література у вигляді poradників, підручників, періодичних часописів потрапляла до десятків тисяч селянських родин, поглиблюючи фахові знання з агрокультури та ведення домашнього господарства. Важливу роль у цьому відіграли різні форми просвітницької роботи, особливо праця “мандрованих учителів”. Оригінальний внесок у розробку теорії і практики трудового навчання і виховання зробили учителі-просвітяни, які пов’язали цей напрям діяльності із загальним національним відродженням українства краю та реформуванням усієї системи шкільництва. Цей досвід і практика заслуговують на ґрунтовне вивчення і творче використання у сучасному господарсько-економічному навчанні та вихованні, причому не лише молоді, а й дорослого населення України.

1. Агій Ф. Національне виховання / Франс Агій // *Учитель*. 1930. – Ч. 3 – 4. – С. 87 – 90; – Ч. 7 – 10. – С. 118 – 119.

2. Агій Ф. Хлоп’ячі ручні роботи, як самостійний учебный предмет в народных школах / Франс Агій // *Учитель*. 1931. – Ч. 7 – 8. – С. 139 – 142; – Ч. 9. – С. 194 – 196; – Ч. 10. – С. 245 – 247.

3. Аліськевич А. Децо про условия правильного розвитку нашого шкільництва / Андрій Аліськевич. – *Учитель*. – 1921. – Ч. 4. – С. 65 – 80.

4. Божук М. Національне виховання и наша школа / Микола Божук // *Учитель*. – 1932. – Ч. 2. – С. 64 – 65.

5. Боровський М. Матеріали до бібліографії господарської літератури, виданої в Галичині, на Волині та Закарпаттю в 1778 – 1944 роках / Михайло Боровський // *Крайове господарське товариство “Сільський господар” у Львові 1899 – 1939*. – Українська вільна академія наук у США. – Нью-Йорк, 1970. – С. 562 – 573.

6. Волошин А. Вибрані твори / Упор. О. Вишанич. – Ужгород: Закарпаття, 2002. – 528 с.

7. Волошин А. Демократична шкільна система / Августин Волошин // *Подкарпатська Русь*. – 1928. – Ч. 8 – 9. – С. 181 – 186.

8. Держархів Закарпатської області, ф. 28, оп. 3, спр. 190, арк. 17 – 19.

9. Там само, оп. 5, спр. 268, арк. 23 – 27.

10. Там само, ф. 72, оп. 1, спр. 15, 125 арк.

11. Маркуш О. Наш білянс / Олександр Маркуш // *Учитель*. – 1930. – Ч. 1. – С. 8 – 14.

12. *Нариси історії Закарпаття: В 2-х т. – Т. II (1918 – 1945) / Ред. кол. І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп.* – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 663 с.

13. Полянський О. Трудова школа / Олександр Полянський // *Учитель*. – 1924. – Ч. 7 – 8. – С. 101 – 140.

14. Статут культурно-просвітнього товариства “Просвіта” в Ужгороді, затверджений міністерством внутрішніх діл в Празі ч.49.124/31 з дня 28 серпня 1931. – Ужгород, 1931. – 3 с.

15. Статутъ товариства “Просвіта” Подкарпатської Русі. – Книгопечатня товариства “УНІО” в Ужгороді, 1920. – 3 с.

16. Шимек Й. Шкільництво на Подкарпатській Русі / Й. Шимек // *Учитель*. – Ч. 3 – 4. – С. 29 – 47.

17. Яцина О. Педагоги – члени товариства “Просвіта” в освітньому процесі Підкарпатської Русі (1920 – 1939) / Олена Яцина. – Ужгород: Гражда, 2009. – 28 с.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2013